

11. Макаренко А.С. Воспитание гражданина. – М.: Педагогика, 1974.
12. Платонов К.К. Структура и развитие личности / Отв. ред. А. Д. Глоточкин. - М.: Наука, 1986. - 254 с.
13. Поліщук Ю.Й. Соціально-педагогічна діяльність сучасних громадських молодіжних об'єднань в Україні. – Тернопіль: ТНПУ, 2005. – 432 с.
14. Самоврядування та самоорганізація територіальних громад: Матеріали науково-практичної конференції. – Львів: Добродійний ГФ ім. Князя Осмомисла, 1999. – 208 с.
15. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина. – М.: Молодая гвардия, 1979. – 335 с.
16. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. Пер. с англ. - СПб.: Питер Пресс, 1997. - 608 с.

А.М.МЕДВІДЬ, Ф.М.МЕДВІДЬ

УКРАЇНСЬКА МЕДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ: ВИТОКИ, ГЕНЕЗА

Стаття присвячена аналізу витоків і генези української медичної термінології.

Статья посвящена анализу истоков и генезису украинской медицинской терминологии.

The article initiate looking for genezus ukrainians medical therminologu.

*Не знаючи термінології,
не можна ні науку вперед посувати,
ні передавати її здобутки народові*
Григорій Холодний

Наукова термінологія виступає як вище породження людської думки, національної за своїми витоками, міжнародної за своїм поширенням серед різних народів світу. Саме в термінології закодована історія й культура народу. Основу кожної термінологічної системи (звичайно, природно сформованої) становлять власне національні слова, що увійшли в науковий обіг шляхом їхнього дефінування. Вони «грають» тільки в системі рідної мови, добуваючи з її надр потенційні значення, які диктує відповідний контекст й історична традиція.

Запозичення в термінології, на наш погляд, об'єктивний і неминучий фактор її еволюції. Однак вони доцільні тільки тоді, коли відповідають життєвим потребам і засвоюються, не порушуючи національної специфіки терміносистеми. Співвідношення між національними та інтернаціональними елементами у термінологічних системах встановлюються в доцільних пропорціях тільки за умови, якщо розв'язане питання національного (орієнтація на загальнонародну основу в лексиці, в побудові стандартних висловів, у синтаксичній структурі, у відмові від штучного словотворення)[3, с. 6].

«... Термінологія кожного народу, - читаємо у В. Сімовича, - йшла й іде іншими шляхами, вона зв'язана з культурними впливами чужих мов (рос., н. пр., з нім. та церк.-слав.; чес. з нім.; укр. потрохи з поль. та рос. і т.д.) та з структуральними законами кожної мови...»[4, с. 7].

Слова та словосполучення, що означають або пояснюють спеціальні предмети, явища, дію тощо в специфічній, науковій, публіцистичній чи діловій сфері, називають **термінами**. Терміни мають точне конкретне значення й тому позбавлені суб'єктивно-оцінних відтінків.

У діловому стилі є своя термінологія, яку утворюють із власних слів (*діловодство, справочинство*), запозичують з інших мов (*анемія, йод*), утворюють за допомогою власних слів та частин іншомовних або із запозичених складників (*фотокамера, екс-чемпіон, гриб-паразит*).

Значення термінів зафіксовані в державних стандартах, спеціальних словниках, довідниках. Ось чому терміни треба вживати лише в зафіксованому у словнику значенні. Нестандартні терміни в діловодстві не бажані, оскільки вони засмічують та ускладнюють написання і функціонування ділових паперів.

Кожна вузька галузь науки має свої терміни. Проте деякі терміни мають кілька значень, особливо в діловодстві. Наприклад: *справа* - означає один документ і сукупність документів, інше значення має *юридична справа*. Правильне значення того чи іншого терміна допоможе з'ясувати контекст. При утворенні похідних форм терміна необхідно користуватися тільки тими формами, що подаються в словнику чи довіднику, бо вільне словотворення може стати причиною неправильного використання або незрозуміння термінів.

Отже, наукові терміни потребують особливої уваги, постійної роботи зі словниками й

довідниками.

Кожна галузь науки, техніки, виробництва, мистецтва має специфічну термінологію. Медичні терміни – це спеціальні слова або словосполучення, що дають точне визначення чи пояснення предметам, діям у галузі медицини.

Виникнення основних українських медичних термінів сягає корінням іще праслов'янської епохи часів Київської Русі, бо народна медична лексика є чи не найдавнішою і має найтісніший зв'язок із життям і потребами людини. Виділення різних за способами передавання інформації етапів розвитку медичних знань (за Ю.В. Бромлєєм): медицини народної (із незакріпленою письмово, усною передачею знань), традиційної (з відносно закріпленою, письмовою фіксацією знань) і наукової (із закріпленою, письмово зафіксованою передачею знань), можна застосувати і для мовної характеристики розвитку медичної термінології.

У народній та традиційній медицині, де засобом спілкування є народнорозмовна мова, функціонують медичні назви, які в певній системі поряд з іншим емпіричним досвідом носіїв мови усно або письмово передаються спадково або професійно з покоління в покоління.

Перші народні анатомічні, фізіологічні, патологічні та подібні назви природно пов'язані з початком свідомого життя людини. У X- XII століттях по містах Київської Русі були особи, для яких лікувальна справа була професійною. Вживані ними назви хвороб, патологічних виявів тощо поступово уточнювалися, з'являлися нові назви, і таким чином вироблялися основи народної медичної системи найменувань. Майже немає писемних пам'яток тих часів, пов'язаних з медициною. Писемність сконцентрувалась у церковно-монастирських бібліотеках, де була тенденція переписування або перекладання церковнослов'янською мовою грецьких або латинських джерел. Засобом професійного медичного спілкування і навчання лікарів була латинська або інша (польська, німецька тощо) мова.

Писемних староукраїнських пам'яток, які репрезентують науковий стиль, до наших часів збереглося небагато. Ті джерела, що залишились, зберегли медичні назви своїх часів. Зафіксовано досить багато анатомічних, патологічних, фізіологічних назв в "Лексисі..." (1596 р.) Лаврентія Зизанія, у словнику "Лексиконь славеноросскій..." (1627 р.) Памви Беринди, у Лексиконах (1642-1650 рр.) Єпіфанія Славинецького та в інших українських стародруках. Ці глосографічні твори тлумачать слова книжної церковнослов'янської мови живою українською мовою, якою спілкувались тоді в Києві, і її можна розглядати як письмове свідчення про найуживаніші тогочасні медичні назви. Цехові ремісники-лікувальники були здебільшого неписьменними, але відомості про їхні методи лікування, а отже й про медичні назви, були письмово задокументовані завдяки широкому розповсюдженню рукописних "Лікарських порадників" (традиція переписування їх була поширена в XVI - XVIII ст. Тексти "Лечебников...", зібраних до друку в часописі "Кіевская старина" О.О.Потебнею, віддзеркалюють українські медичні найменування XVIII ст. Подібні твори науково-практичного жанру відбивали 1) найуживаніші народні медичні назви, які поступово відбиралися до складу наукової системи медичних назв; 2) склад тогочасної наукової системи спеціалізованих назв, на ґрунті якої поступово формувалась фахова термінологія і терміносистема; 3) вироблення фахової системи стандартного опису хвороб.

У загальномовних (здебільшого двомовних російсько-українських) словниках, які були надруковані на межі XIX - XX ст., "розсіяні" розрізнені слова, пов'язані з медициною. У загальному реєстрі таких словників назви хвороб або морфологічних виявів несистематичне наділені позначками щодо сфери вживання: "мед." (медицина). 1907 року в Києві був виданий 4-томний "Словарь української мови", який уклала редакція часопису "Кіевская старина", а впорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. У словнику представлена багата народна медична номенклатура. Названі словники стали в пригоді фахівцям при створенні та впорядкуванні наукової медичної термінології українською мовою. Слід відзначити позитивну роль, яку відіграла в творенні систематизованої наукової, зокрема медичної української термінології діяльність Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. На початку XX ст. збирання термінологічного матеріалу також здійснювали термінологічні комісії при Товаристві імені Квітки-Основ'яненка в Харкові та при Науковому медичному товаристві і природничій секції Українського наукового товариства в Києві.

Матеріали зазначених вище загальномовних словників та публікацій товариств стали у великій пригоді при складанні "Російсько-українського медичного словника" доктором М.Галиним.

Цей словник є першою досить повною за обсягом спробою створення словника української медичної термінології. З лінгвістичного погляду словник цікавий ще й тим, що містить численні варіанти народних медичних назв, що були дібрані з етнографічних збірників, словника Б.Грінченка та ін.

У розвитку української медичної термінології можна виділити, на думку дослідників, чотири етапи:

перший етап, підготовчий (друга половина XIX - початок XX ст.);

другий етап, творчий (початок XX - початок 30-х років XX ст.);

третій етап, русифікаційний (початок 30-х років XX ст. - кінець 80 років XX ст.);

четвертий етап, антирусифікаційний (початок 90-х років XX ст. - наш час)[1, с.68-69].

Медичні науково-практичні праці українською мовою (суто науковим стилем) вперше почали друкувати «Лікарський збірник» НТШ у Львові (1898 -1904), «Записки Українського наукового товариства в Києві» (1908) та «Збірник медичної секції Українського наукового товариства в Києві» (1910-1918). Крім того, медична термінологія тоді ж мігрує з наукового в інші стилі української літературної мови. Так, лікар, філолог і письменник Модест Левицький увів медичну термінологію у художній стиль. В оповіданнях з життя лікарів («Щастя Пейсаха Лейдермана», 1904; «Ніобея», 1911; «Санітар» та ін.) він перший в українській літературі широко вживає медтерміни як з метою фіксації понять на науковому рівні (уводить їх у мову лікаря-оповідача, у діалоги медиків), так і у побутовому значенні. Це збагачувало художній стиль, сприяло проникненню медтермінів в інші стилі, насамперед в розмовний, та їх закріпленню в мові.

Значним поштовхом до розвитку української медичної термінології стало повалення російського царизму та недовготривалий період відновлення української державності. Тоді українська мова набула статусу державної, що стало передумовою широкої цілеспрямованої термінологічної праці. За ці роки видано ряд медичних словників, як-от: *Адаменко П.* Медициньскій словничок. - Могилів на Поділля, 1917. - 40 с.; *Курило О.* Російсько-український словничок медичної терминології. - Київ, 1918. -31 с.; *Галин М.* Російсько-український медичний словник. - Київ, 1920. - 144с.; *Александровський Б.П.* Шкільний медичний словник (за Галиним). - Полтава, 1924.-41с.; *Nomina anatomia uscrainica: Анатомічні назви, прийняті в Базелі на IX зборах Анатомічного т-ва, перекладені на українську мову / За ред. Ф. Цешківського, О. Черняхівського, О.Курило.* - Київ, 1925.-УШ-80с.; *Галин М.* Медичний латинсько-/ український словник. - Прага, 1926. -ХП-304 с.; *Корчак-Чепурківський О.* Номенклатура хороб. Латинсько-українські назви хороб та російський покажчик до них. -Киш, 1927. -50 с.; *Кисільов В. Ф.* Медичний російсько-український словник. - Харків, 1928. - 142 с.; *Практичний словник медичної термінології / В. Крамаревський, О. П'ятак, В. Савицький, О. Туровець, А. Шуринок.* - Харків, 1931. - 86с.

Координацію роботи з уніфікації термінології здійснює Інститут української наукової мови Академії наук (ГУНМ), заснований 1921 року. Головою Інституту був академік Агатангел Кримський. ГУНМ поставив на науковий ґрунт справу розбудови загальноукраїнської термінології. ГУНМ поділявся на 6 відділів. У природничому відділі діяла медична секція.

У цей період значно розширилася сфера функціонування української медичної термінології, що все більшою мірою входить у медичну науку та освіту. Українською мовою видаються десятки оригінальних та перекладених підручників з медицини. Тоді ж були засновані та виходили українські наукові медичні видання. Це загальнолікарські журнали "Український медичний журнал", "Київський медичний журнал", "Український медичний архів", "Українські медичні вісті", "Журнал медичного циклу ВУАН", "Профілактична медицина", "Радянська медицина"; перші українські вузькоспеціальні видання як теоретичного, так і клінічного плану, численні науково-популярні місячники, бюлетені та газети. Наукові медичні установи вперше починають друкувати українською мовою свої матеріали.

У термінотворенні вчені в цей період орієнтувалися на національний характер терміносистем: усі мовознавці погоджувалися, що треба використовувати внутрішні мовні ресурси, термінувати нові поняття як шляхом використання вже існуючих у мові лексем, так й шляхом індивідуального творення.

Значний вплив на розвиток української медичної термінології свого часу зробили концептуальні засади, на яких ґрунтувався "Російсько-український медичний словник" Мартирія Галина, переглянутий і остаточно впорядкований редакційною комісією під головуванням Овксентія Корчака-Чепурківського (Київ, 1920). 1926 року у Празі М.Галин видав ще й "Медичний латинсько-український словник".

Одним з принципів термінологічної концепції М. Галина є спільна для тогочасної української термінології тенденція до побудови термінів з власне українського мовного матеріалу, на власне українському ґрунті - як шляхом використання вже існуючих у мові лексем, так й шляхом індивідуального творення, "кування" нових слів. Наприклад, такі російські терміни греко-латинського походження, як "абсцес", "авітаміноз", "катаракта", "некроз", перекладаються відповідно як "гнойовик, гнояк, нарва", "голоднеча на вітаміни, брак вітамінів", "полуда, сочевиця",

"змертвіння".

Методологічною основою концепції М. Галина є думка, що "українська народня медична термінологія" має багато споріднених рис із греко-латинською. Тому для заповнення великих прогалів у народній термінології треба будувати терміни із суто українського мовного матеріалу (коренів та відповідних словотвірних афіксів) за зразком греко-латинських термінів (структурне калькування). М. Галин виробляє певні семантико-словотвірні правила "перекладу наукової греко-латинської медичної термінології на властиву народові мову". Не відкидає вчений усталених в мові іншомовних слів, які "так увласнилися мовою, що вже годі їх викидати": нирка, кила, гостець (ostitis); деяких питомих українських: перелогі (eclampsia), причинна (hysteria), тру дій (lepra).

Синонімію в термінології М. Галин вважає небажаною, проте у словникових статтях часто наводить синонімічні ряди, зважаючи на те, що українська термінологія ще не стандартизована. Тому його словники мають підзаголовок "матеріали до української медичної термінології".

М. Галин застосовує такі критерії у підході до терміна: відповідність специфіці національної мови, міжнародна відповідність, мотивованість, системність. Концепція М. Галина мала на меті використати досвід інтернаціональної медичної термінології для розбудови української терміносистеми, сприяти піднесенню медичної освіти українського народу, оптимізації спілкування в медичній галузі, насамперед між лікарем та пацієнтом.

На засадах термінологічної концепції М. Галина базувалась більшість лексикографічних медичних праць 20-х років. На цьому етапі було здійснено тільки уніфікацію термінології. У словникових статтях в українській частині ще часто наводились синонімічні ряди. І хто знає, яким саме шляхом (масового чи, навпаки, обмеженого, фільтрованого прийняття іншомовних слів) розвивалася б далі українська медична термінологія, якби у 30-х роках майже увесь доробок української науки в цій галузі не був перекреслений і розвиток української термінології примусово не пішов би в руслі російської термінології.

Поч. 30-х років ХХ ст. пов'язаний з початком нечуваного за жорстокістю і віроломністю наступу компартійного режиму на український народ. У 1930 р. після сфабрикованого процесу "Спілки визволення України" (жертвами якого стали провідні діячі української культури, в тому числі академік Сергій Єфремов, керівник ІУНМ Григорій Холодний та ще шість учених-медиків) було розформовано ІУНМ. Розпочалася широкомасштабна кампанія боротьби з "українським націоналізмом на мовному фронті". Наукові дискусії, без яких не розвивається жодна наука, було замінено статтями Андрія Хвилі, що звучали як судові вироки: "Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті" (1933), "Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному ґрунті" (1933), "За більшовицьку пильність на фронті творення української радянської культури" (1934). Це стало підставою для ідеологічної перевірки мовознавства відповідно до "Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології" (1934): "Для виправлення і знешкодження виданих раніше термінологічних словників за дорученням НКО УРСР були складені термінологічні бюлетені..." Першим з п'яти виданих бюлетенів, що фактично стали списками репресованих термінів (кожен бюлетень мав гасло "Проти націоналізму в математичній (фізичній, медичній термінології)", був "Медичний термінологічний бюлетень" (К., 1934). Цими бюлетенями вилучено близько половини рекомендованих українських термінів, натомість "запропоновано" або кальковані з російської, або міжнародні в російській транскрипції, які не відповідали внутрішній структурі та ефонії української літературної мови. Згодом, у 1936 році, з'явився "очищений від "шкідницької" термінології" "Словник медичної термінології", укладений "бригадою наукових працівників" (Словник медичної термінології / Уклад.: І. М. Кириченко та ін. - К., 1936.-220с.), - і термінологічна робота в Україні припинилася на багато років. Більшість виданих до цього часу медичних словників було знищено або заховано у спецхранах, і тепер навіть про саме їхнє існування відомо лише невеликому числу фахівців, цих видань часто немає навіть у великих бібліотеках.

Незважаючи на складні суспільно-політичні умови, усе ж розроблялися теоретичні питання термінології, розвивалася українська медична лексикографія. Вийшли друком мізерними тиражами такі словники: *Кніпович М. Ф.* Словник медичної термінології. - Київ, 1948. - 444 с.; *Українсько-латинсько-російський медичний словник / Г. В. Казьєр, В. Г. Соколовський, І. О. Февральов, П. П. Чернецький.* - Київ, 1960. -487с.; *Нетлюх М. А.* Латинсько-український анатомічний словник (Міжнародна та українська анатомічна номенклатура). - Київ, 1972. -288 с.; *Федотов О. В., Очкуренко О. М., Фенчин К. М.* Морфологічний словник медичної термінології. - Київ, 1985. -312с. Проте українські медичні терміни не мали сфери функціонування, а це є головною умовою існування "живої", чинної термінології. У медичних навчальних закладах України викладання майже усіх дисциплін (за невеликими винятками) було переведено на російську мову, дисертації писалися

російською мовою, наукова медична література переважно також була російськомовною. У 60-х роках з дев'яти медичних журналів, що видавалися в Україні, україномовних було п'ять: "Педіатрія, акушерство і гінекологія", "Фармацевтичний журнал", "Український біохімічний журнал", "Мікробіологічний журнал", "Фізіологічний журнал". Майже усі ці видання були ліквідовані як українські у 1976 р. під час чергової хвилі русифікації. Уцілів єдиний український двомісячник "Педіатрія, акушерство і гінекологія".

Однак зупинити українську термінологічну діяльність ніякі репресії не змогли. Переміг глибинний генофонд, сильна історична традиція, самовідданість учених і, звичайно, загальний процес еволюції літературної мови. Усе це дало змогу швидко переглянути українську медичну термінологію на початку 90-х років, після здобуття Україною незалежності. Учені усвідомлюють, що державотворення нерозривно пов'язане з термінографією, адже процес термінотворення - це процес одного з аспектів української державної мови.

Серед медичних термінологічних словників, які вийшли у 90-х роках, виділяються такі видання: Орфографічний словник українських медичних термінів. - Львів, 1993. - 473 с.; *Присяжнюк Марія*. Російсько-український медичний словник професійної мови фахівців з внутрішніх хвороб (із тлумаченням термінів). - Київ, 1995. - 504 с.; Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник: У 2 т.- Львів, 1995. -Т.І. - 651 с.; Т. П. - 786 с.; Російсько-український словник наукової термінології: у 4 т. Біологія. Хемія. Медицина.-Київ, 1996.-660с.; *Панишко Ю.М., Осінчук В.Г., Білинський М.Є.* Українсько-російсько-англійський Російсько-українсько-англійський Англо-російсько-український Словник з фізичної культури і спорту (медико-біологічні аспекти). За заг.ред.канд.мед.наук, доцента Ю.М.Панишка. - Львів: Львівська обласна книжкова друкарня, 1996. - 96 с. Відбувається перегляд і впорядкування медичної термінології, продовжуються перервані раніше давні традиції української термінографії, відновлюються органічні для української мови словотвірні моделі, розробляються нові форми лексикографічного опрацювання медичних термінів[2, с.123-127].

Труднощі виникають лише у зв'язку з неусталенням норм українського правопису.

Водночас розширюється сфера функціонування української мови у медичній галузі: у навчальних закладах, лікувально-профілактичних, науково-дослідних установах починають більше використовувати українську мову, з'являються нові та відроджуються старі україномовні видання. Так, відновлено "Лікарський збірник" Наукового Товариства імені Тараса Шевченка, почали виходити медичні часописи і газети, зокрема: "Ваше здоров'я" (Київ), "Медична газета України" (Львів), "Народне здоров'я" (Львів), "Здоровий спосіб життя"(Львів), "Народний лікар України" (Житомир), "Колега" (Івано-Франківськ), "Слово лікаря" (Миргород), "Медична академія" (Тернопіль) та ін.

Отже, сфера застосування української медичної термінології на сучасному етапі починає, хоч і повільно, розширюватися.

Разом з тим, зазначимо, що українська медична термінологія формувалася шляхом використання для номінації таких груп лексики:

- 1) діалектних, просторічних лексем, забутих термінів з історичних джерел;
- 2) рідномовних новотворів;
- 3) іншомовних запозичень.

На перших двох етапах переважала орієнтація на національний характер терміносистеми (1-й і 2-й шляхи розвитку), на третьому - було штучно уведено в термінологію іншомовні слова. На сучасному етапі знову посилюється увага до національних елементів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медвідь А.М. Практикум з ділової української мови: Навчальний посібник. - К.: Здоров'я, 2002. - 224 с.
2. Медвідь А.М., Медвідь Ф.М. Фахове спілкування медиків державною мовою: Навч.посібник. - К.: Здоров'я, 2005. - 262 с.
3. Панишко Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник. - Львів: Світ, 1994. - 216 с.
4. Сімович В. Рідна школа й інтелектуальний розвій дитини // Шлях вдосконалення й навчання. - 1934. - № 41.